

Rahvakooli algus Hiiumaal

Maarahva õpetamise mõttele oma Läänemere-provintsisides tuli Rootsi valitsus 1670. aastatel. Nii püüti Eesti talurahvast tihedamini siduda Rootsi riigi ja protestantliku riigikirikuga.

Õieti iuba XVI sajandi esimesel poolel püüti katekismuse- ja aabitsaõpetust üldkasutatavaks muuta: ka Hiiumaa pastoraatides tuli võtta ABC raamatud pruukimisele ja rahvast nendest lugema õpetada: niisugune kord kehtis 1645. aastast.

Igas kihelkonnas kästi ametisse võtta koster ja talle nn. köstrimaa eraldada.

Reigi pastorile Paulus Lempeliusele saadetud kirjast loeme, kuidas õpetust korraldada. Soomest pärit Lempelius ei vallanud rootsi keelt ja tagandati seetõttu Toomkooli rektori kohalt ning saadeti Dagö saarele Reigi koguduse pastoriks. Pastor pidi lugema Reigi rahvale «magister theologi» Heinrich Stahli käsiraamatut ja küsima rahvast katekismuse tundmises. Kui mõni on «lapsik ja rumal», siis tuubitagu talle katekismus tükk tüki järel pähe.

Kes «hukatusliku põlguse tõttu» ei soovi katekismust õppida, ei saa armulauda ega vade-riks. Kirjatarkuse vastalisi tuli hirmutada põrgupiinade, kirikukohtu ja kiriklike karistustega.

Lempelius võttis appi studiosus Jonas Kerpe, kes külahahvale kodudes kirikuraamatuid ette luges ja andekamatele ka lugemist õpetas.

Hiiu laste lugemaõpetamine oli niisiis juhuslikku laadi. Kuid pastori ja kirjamehe Martin Gilläuse tunnistuse järgi oli 1670. a. juunis ainuüksi Käina kihelkonnas 50 kirjaoskajat ja lugemise vastu tunti huvi.

1688. aastal oli Eestimaa ja Liivimaa Eesti osas 43 rahvakooli, kuid Eesti saartel veel mitte ühtegi. Läänemaal oli vaid Vigalas kihelkonnakool.

Põhjasõda, nälg ja katk pidurdasid Eesti rahvahariduse arengut. 1786. a. aruande järgi oli Hiiu saarel 4 külakooli, üks Käina kihelkonnas ja kolm Pühalepa kihelkonnas.

Kummatigi ei olnud hiidlased kirjaoskamatud. Saarel oli levinud koduõpetus. Peerutule valgel anti bookstavide tundmist ja kokkuveerimist edasi kui esivanemate kallist varandust. 1734. a. suvel kirjutaski Hiiumaa pärisorjast noormees Tõnis: «Tarkus on kõikide kunstide meister.» Tõnis palus end kohalikul pastoril majasulaseks võtta, et hariduse lätteile pääseda. Pastorit orjates võitles Tõnis endale vaimupriiuse kätte, õppis selgeks gooti ja ladina kirja, saksa keelegi. Pastor taotles andeka hiidlase vabastamist pärisorjusest.

Mõisnike suhtumine talurahva kirjaoskusse oli aga eitav: kardeti, et talupojad hakkavad endale ise priiusekirju või passe kirjutama. Kirjaoskus oli talupoegade seas mõneti levinud, kuid harvades koolides õpiti kirjutama. Eesti-keelsed õpperaamatud puudusid. Ka ei olnud välja antud emakeele õigekirjutuse õpperaamatut. Mõnel pool oli kirjutamise õpetus õieti keelatudki. Käina kihelkonnas kehtis selline keeld veel möödunud sajandi keskpaigani. Sellistes tingimustes nõudis vähegi edukas õpetamine koolmeistrilt suurt pealehakkamist ja vägevat vaimuõudu.

Põhja-Eesti koolide loomisele aitas õige tõhusalt kaasa maarahvasõbralik taani päritoluga vene kindral H. J. von Bohn. Kindral oli nimelt hernhuutlane. Ilmselt püüdis ta maarahvast vennastekoguduste rüppe juhtida koolides õpitava kirikukirianduse kaudu.

Läänemaa hernhuutluse koduõpetaja Jacob Marraschi eestvõttel asutati ka Hiiumaale mitu kooli.